

LIBRIS

We know
books

TONY SPAWFORTH

ISTORIA
GRECIEI
ȘI A
ROMEI

Traducere din limba engleză de
COSMIN NEDELCU

LITERA

București

<i>Lista hărților și a ilustrațiilor</i>	7
<i>Mulțumiri</i>	11
Prolog. Sălbatici și îmblânziți – concepții antice despre civilizație	13
 Partea I. Grecii	
Capitolul 1. Zorii civilizației grecești	31
Capitolul 2. Ascensiunea elenilor	53
Capitolul 3. Noutăți: primele orașe-stat grecești	70
Capitolul 4. Bogat precum Cressus: primii greci și Orientul	88
Capitolul 5. Marii greci: coloniile grecești din vest	106
Capitolul 6. Să facem cunoștință cu vecinii (occidentali)	125
Capitolul 7. „Stăpânul tuturor semințiilor?”: Amenințarea persană	143
Capitolul 8. Aceiași, dar diferiți: Atena și Sparta	161
Capitolul 9. „Suferință fără precedent?”: Războiul Peloponesiac	179
Capitolul 10. Vieți examinate și guri de aur	197
Capitolul 11. „Un fulger strălucitor”: Alexandru cel Mare	216
Capitolul 12. Urzeala tronurilor sau lumea după Alexandru	234

Capitolul 13. <i>Senatus populusque romanus</i>	257
Capitolul 14. Soldați pe câmpul de luptă – formarea Imperiului Roman	276
Capitolul 15. Ave Caesar! Apariția autocrațiilor	295
Capitolul 16. „Apriga Romă, captivă?” – Mirajul Greciei	315
Capitolul 17. Ce au făcut romanii pentru imperiul lor?	335
Capitolul 18. „Barbarii” în fața porților	354
Capitolul 19. „Mișcarea lui Iisus”	373
Capitolul. Uniți vom rezista – ultimul secol	391
Capitolul 21. Dezbinați vom cădea – o poveste despre două imperii	409
<i>Epilog</i>	427
<i>Cronologie</i>	433
<i>Note</i>	441
<i>Lecturi suplimentare</i>	461
<i>Indice</i>	463

ZORII CIVILIZAȚIEI GRECEȘTI

În Epoca Pietrei, unele grupuri de oameni din diferite părți ale lumii au învățat cum să cultive plante comestibile în loc să umble după hrană prin sălbăticie. De asemenea, au început să domesticească anumite animale pe care le vânau pentru carne. Drept rezultat, nu au mai fost legați de migrația prăzii lor și au putut să se stabilească într-un singur loc. Așa au apărut primele comunități stabile. Fiindcă agricultura hrănește mai multe guri decât activitatea de vânător-culegător, aceste grupuri de primi fermieri au fost mai numeroase, motiv pentru care au fost nevoiți să se organizeze în moduri mai complexe.

Această schimbare în comportamentul uman a fost crucială: de aici și numele ei modern, Revoluția Neolitică. În mod tradițional, istoricii văd aici o transformare binevenită: o etapă în progresul către o stare mai civilizată. Nu a fost o evoluție directă. Pornind de la datele culese, arheologii consideră acum că dieta primilor fermieri n-ar fi fost tocmai sănătoasă. S-a dovedit că un regim alimentar bazat pe cereale este mai puțin variat decât hrana consumată de majoritatea vânătorilor-culegători, și probabil mai săracă în anumite substanțe nutritive.

În realitate, nu toată lumea îmbrățișează azi ideea unei „evoluții” din „sălbăticie” spre „civilizație” ca fiind destinul evident al omenirii. Societățile din Epoca Pietrei supraviețuiesc în lumea modernă. Unii sunt dezgustați de ideea de a considera că băștinașii din Amazon sau din Australia sunt într-o situație mai proastă sau că ar fi inferiori deoarece nu au „avansat” către ceea ce oamenii din restul lumii s-au obișnuit să numească un „stat civilizat”. Alții sunt de părere că există

LIBRIS

We know
books

o calitate morală în stilurile de viață care par mai puțin modelate de valorile occidentale.

În general vorbind, grecii antici priveau lucrurile cu mai multă simplitate. Perspectiva lor despre agricultură ca o uriașă binecuvântare omenească este limpede din tradiția care spunea că o divinitate binevoitoare intervenise în vremuri primordiale pentru a-i învăța tehnicile acesteia. Era vorba de Demetra, zeița grânelor. Atena făcea același lucru pentru măslina, Dionis pentru vița-de-vie. Cât despre viața de dinainte de agricultură, un scriitor grec din veacul al II-lea d.Hr. o descria drept „aspră, rustică și nu foarte deosebită de traiul pe munte”.¹

În 1968, într-o peșteră, nu neapărat pe un munte, ci pe un promontoriu din sudul Greciei, arheologii americani au descoperit un om al cavernelor din Epoca Pietrei. Un bărbat spre 30 de ani, decedat din câte se pare din cauza unor lovituri primite la cap. Grupul său l-a îngropat într-un mormânt simplu săpat în interiorul grottei. Arheologii au asociat cenușa lemnului ars cu informațiile oferite de inelele de copac – tehnică cunoscută sub numele de datare cu carbon-14 – pentru a determina perioada morții și a înmormântării sale spre finalul anilor 7000 î.Hr.

În zilele noastre, o vizită la peștera Franchthi este o afacere civilizată. Înăuntru găsim o pasarelă de lemn. Panourile ne oferă informații despre săpăturile arheologice. Descoperirile indică faptul că grupul din Epoca Pietrei care și-a ridicat tabăra acolo supraviețuia vânând câprioare. Culegeau plante sălbatice precum fistic, ovăz și linte. Obiectele personale erau puține la număr: un colier de scoici perforate, și cam atât.

Printre descoperiri, arheologii au găsit unelte simple confecționate din obsidian, o rocă vulcanică asemănătoare silexului formată din sticlă vulcanică. Obsidianul de cea mai bună calitate, cu cele mai puține impurități cum ar fi particulele de piatră ponce, provine din insula Melos din Marea Egee, una dintre Ciclade. Ce se poate face din obsidian puteți vedea la un curs modern de prelucrare a silexului. La aceste cursuri, cei pasionați să afle mai multe despre activitățile

antice în aer liber învăța tehnica corectă de lovire a două bucăți de cremene. Cu prețul tăieturilor, vânățăilor și al oboselii, urmăresc să modeleze piatra, ciopland-o și despicând-o, să zicem, într-o lamă primitivă.

În cazul obsidianului, suprafața nouă produsă prin astfel de metode laborioase atrage apa prinsă în interiorul pietrei. Aceasta formează o „crustă”. Măsurând grosimea „cruste”, arheologii pot să dateze momentul fabricării uneltei care a dus la formarea ei. Prin astfel de metode, arheologii au aflat că vânătorii-culegători din peștera Franchthi utilizau deja obsidianul în jurul anului 8500 î.Hr.

Implicit, așadar, acești oameni ai cavelor erau și marinari sau în contact cu alții care înfruntau Marea Egee în simple bărci cu vâsle. Acest mod rudimentar de navigație a fost încurajat de felul în care insulele din Egee erau grupate, una în fața celeilalte. Într-o zi liniștită, ispitesc aventurierii să riște să iasă în larg. Conectivitatea culturală pe care a înlesnit-o Marea Mediterană, cu consecințele ei cruciale pentru formarea anticei civilizații grecești, se dovedește a fi avut începuturi cu adevărat străvechi.

Scriitorul nostru grec descria traiul oamenilor dinainte de inventarea agriculturii ca fiind „viața înainte de Triptolemus”. Mitul grecesc antic relatează cum acest prinț legendar, fiul unui rege local care domnea peste ceea ce acum este un oraș-satelit al Atenei, a pornit într-un soi de misiune apostolică de răspândire a cunoștințelor cultivării pământului. Dascălul lui era însăși zeița Demetra. Opulentul Muzeu Getty din Malibu, California, deține un vas de lut din Atena pe care un meșteșugar l-a decorat (în jurul anului 470 î.Hr.) cu o reprezentare a acestei populare povești antice. Tânărul Triptolemus e așezat într-un car înaripat, strângând în ambele mâini spice de cereale. Demetra și fiica ei îi stau alături pentru a-i binecuvânta misiunea, urmărindu-l cum își ia zborul.

Arheologii scot la iveală informații reale despre felul în care semănatul și aratul și-au avut originea în Grecia. La baza lor, sunt de părere anumiți istorici, se găsea o pornire umană fundamentală de a căuta o îmbunătățire a condițiilor materiale de viață. Sesklo este un

sat modern aflat pe o câmpie amplă și fertilă din regiunea Tesalia, în partea dinspre Marea Egee a Greciei centrale, la nord de Delphi. Vizitatorul de azi observă de jur-împrejur un ținut rural deschis, bine alimentat cu apă, nu neapărat plat. Asta înseamnă că solul e bine drenat. Așadar era mai ușor pentru primii fermieri să se ocupe de culturile lor, ceea ce le prindea de minune: erau nevoiți să muncească cu ustensile simple, fabricate din piatră și os.

La Sesklo, pe un dâmb creat de om, arheologii au descoperit rămășițele unei așezări de lungă durată a acestor primi fermieri. Au început prin a-și construi case simple din lemn și lut uscat la soare. Au cultivat grâu și orz pe colinele învecinate. Au crescut oi și capre. Au învățat cum să modeleze argila. Această comunitate s-a dezvoltat în anii 6000 î.Hr. La apogeul ei se întindea pe vreo 32 de pogoane de pământ – dimensiunile campusului principal al Universității Columbia din New York. Dar era o așezare cu densitate redusă de oameni, nu un oraș. Se crede că la un moment dat ar fi numărat poate vreo 500 și ceva de suflete.

Este un mister cum de au învățat acești primi agricultori din Grecia noua tehnologie. Au crescut oi și capre din linii genetice care nu erau originare din Grecia. Același lucru este valabil și pentru cerealele pe care le-au semănat. Există dovezi ADN care sugerează că atât animalele, cât și grânele ar fi putut proveni din ceea ce este astăzi Turcia. E posibil ca agricultorii de acolo, migrând spre vest, să fi sosit cu tot cu animale și cu semințe.

Pe baza acestor descoperiri, arheologii încearcă să analizeze cum gândeau primii agricultori din Grecia. Impactul psihologic asupra oamenilor produs de schimbarea colosală a stilului lor de viață – de la vânători-culegători hoinari la fermieri așezați la casa lor – este predictibil. Artefactele găsite la Sesklo sunt expuse în Muzeul de Arheologie din Atena. Ele arată că viața era încă simplă. Există obiecte de ceramică timpurii. Par destul de nefinisate pentru ochiul modern, căci roata de olărit nu fusese încă inventată.

Mai există și figurine de lut. Acestea și multe altele ca ele, arată că primii fermieri din Grecia acordau importanță reprezentării formelor

feminine. Sunt femei despuiate, trupeșe. Coapsele, șoldurile și brațele sunt umflate nerealist, la fel și pânțele. Specialiștii în istoria artei ar spune că aceste figuri de tip „Venus” jucau rolul de simboluri ale unui ideal feminin specific. Unii cercetători se folosesc de aceste figurine enigmatice pentru a afirma că „mintea neolitică” omagia calitățile feminine din natură într-o măsură neobișnuită. Este posibil ca oamenii să le fi venerat pe marile zeițe. Femeilor în carne și oase din aceste societăți, sugerează ei, li se acorda o importanță socială ieșită din comun.

Rolul social al bărbaților din Neolitic nu este înțeles în întregime. Comunitatea de la Sesklo a construit ziduri de piatră în partea de sus a dâmbului. Unii arheologi cred că scopul lor era unul defensiv. Din această perspectivă, bărbații din Sesklo ar fi putut fi războinici și ucigași, folosindu-și uneltele nu doar pentru a vâna animale sălbatice sau pentru a tăia carnea. Arheologii au identificat sute de alte comunități neolitice care împărțeau același teren agricol cu cei din Sesklo în această regiune a Greciei. Poate că au conviețuit pașnic. Sau poate că din când în când s-au luptat unii cu alții pentru ceea ce reprezenta o resursă limitată de pământ arabil în zonă.

O altă descoperire de la Sesklo este o machetă minuscule din lut a unei case. Este mai mult sau mai puțin pătrată. Are deschizături dreptunghiulare nefinisate pe toate cele patru laturi. Din câte se pare, țin locul unor uși și ferestre. Au un acoperiș ușor înclinat cu o deschizătură centrală, ca și cum ar trebui să iasă fum dintr-un cămin. În așezările neolitice din Grecia au fost descoperite nenumărate machete cu case din lut. Cei care le-au fabricat nu urmăreau să creeze niște reprezentări fidele. Ceea ce i-a fascinat a fost ideea unei case.

Arheologii consideră că perioada neolitică din Grecia a durat patru milenii, din jurul anului 7000 î.Hr. până în 3000 î.Hr. Machetele de case apar pe la jumătatea acestui mare interval de timp și arată că organizarea societății umane de la Sesklo a evoluat. Experții sunt de părere că pionierii care au pus bazele acestor comunități au considerat că pun osul la treabă pentru un colectiv, o atitudine nu foarte diferită de etosul original al kibbutzului israelian. Machetele de case

par să marcheze o îndepărtare ulterioară de această idee a muncii în numele comunității. În schimb, ele evidențiază importanța gospodăriei individuale.

Cea mai impresionantă clădire de la Sesklo are fundații de piatră, ziduri din lut uscat la soare și (la origine) un acoperiș de lemn. Constructorii au ridicat-o într-un loc central, în cel mai înalt punct al dâmbului, spre sfârșitul Neoliticului, în anii 3 000 î.Hr. Oamenii intrau printr-un pridvor într-o cameră mai mult sau mai puțin pătrată, cu o vatră din lut dreptunghiulară. În podeaua de lut existau găuri pentru cei trei stâlpi care sprijineau acoperișul.

Arheologii au scos la iveală clădiri asemănătoare din această perioadă și în alte locuri de pe câmpia respectivă. Ar putea fi vorba de spații comunitare de întâlnire. O altă idee este că ar fi locuințe destinate unei pături superioare dintr-o societate care devenise mai ierarhizată. Așadar este posibil să ne găsim în fața unui moment esențial din preistoria greacă. Marchează apariția pe o scară mică a unei societăți în care unii oameni se situau mai presus decât ceilalți. Anumite gospodării puteau avea mai mult succes în munca agricolă sau aveau un cuvânt mai greu de spus în schimburile comerciale.

Printre descoperirile de la Sesklo se numără cel puțin două capete de topor fabricate din cupru. Și ele datează din anii 3000 î.Hr. Pe atunci, primii agricultori ai Greciei știau că roca poate conține metal și că metalul avea niște avantaje față de piatră. Existau meșteșugari care știau cum să topească astfel de roci sau de minereuri într-un cuptor pentru a extrage metalul. Puteau să facă un cap de topor – cum este cazul aici – turnând cuprul topit într-o matriță. Oamenii Greciei preistorice intrau în epoca metalelor.

Felul în care fermierii neolitici ai Greciei au căpătat primele cunoștințe despre prelucrarea metalului este o altă enigmă preistorică. Au ajuns să descopere cum să combine cuprul cu alte elemente, mai ales cositorul. În felul acesta puteau crea aliajul mult mai dur pe care-l numim bronz. Oamenii puteau acum să fabrice unelte mult mai rezistente pentru activități-esențiale precum agricultura, construcțiile sau războiul. De prin 3000

î.Hr., pe lângă cele de aramă, în Grecia încep să fie descoperite obiecte de bronz.

Ca în cazul obsidianului, și în cel al metalelor, oamenii preistorici din zona Mării Egee trebuie să fi riscat să iasă în larg în bărcile lor cu vâsle pentru a lua legătura cu grupurile care controlau resursele metalifere. Când aveam aproape 30 de ani, perioadă în care am locuit și am lucrat în Atena, obișnuiam uneori să-mi iau o zi liberă pentru a călători pe insula grecească Andros, unde se ajunge ușor cu autobuzul și cu feribotul. Andros se află la marginea de vest a Cicladelor, un arhipelag din mijlocul Mării Egee. Aici, pe un promontoriu, arheologii au descoperit cel mai vechi obiect de artă rupestră din regiune.

Pe lângă lupi, șacali și o caracatiță, găsim un desen – grosolan pentru ochiul modern – al unei ambarcațiuni, practic o luntre lungă, cu un rând de vâsle redat schematic. Acest tip de vehicul putea transporta o încărcătură modestă. La finalul epocii neolitice – data acestei creații rupestre – ritmul comerțului creștea. De asemenea, apărea o ierarhie a așezărilor. Pentru că aceste ambarcațiuni aveau nevoie de mână de lucru, doar comunitățile mari le puteau deține.

În momentul respectiv, insulele Ciclade adăposteau unele dintre cele mai vechi surse de minereu de cupru. Vizitatorul de astăzi al Muzeului Goulandris de Artă Cicladică din centrul Atenei este purtat înapoi în timp, în această epocă a începuturilor metalurgiei grecești. La primul etaj, un spațiu ce se aseamănă cu un magazin de bijuterii expune cea mai însemnată colecție de așa-zise figurine cicladice. Un exemplar destul de tipic are aproximativ 25 de centimetri înălțime. Este sculptat în marmură albă atât de abundentă în Ciclade. Figurina înfățișează o femeie goală, cu capul de formă ovală, care „stă” cu picioarele înclinate, genunchii ușor îndoiți, cu brațele încrucișate pe pânțele, sub niște sâni pronunțați. Vizitatorul va putea aprecia un nivel superior de realizare tehnică observând finețea și eleganța suprafeței dure de marmură șlefuită.

Aceste figurine desăvârșite se bucură azi de o nouă viață, fiind simboluri prețuite ale „artei” timpurii din Epoca Bronzului din bazinul Mării Egee. În zilele noastre, în vitrinele muzeului lasă în

LIBRIS

We know

looks

principal impresia unei forme albe pure. Acest detaliu a atras artiști moderniști precum Brâncuși sau Giacometti. Cu toate astea, arheologii au remarcat pe anumite figurine urme ale unor picturi originale. Odinioară erau decorate cu tatuaje și bijuterii. În acest scop, meșteșugarii din Ciclade foloseau pigmenți naturali precum ocrul, extras din bogatele zăcămintele minerale din insulele lor.

Muzeul Goulandris expune una dintre primele dălți cicladice fabricate din bronz. Oamenii tatuați care au dat formă acestor figurine erau fermieri insulari de la începutul Epocii Bronzului din Grecia. Perioada de înflorire a modului lor de viață a durat vreo cinci veacuri, de prin 2800 până la 2300 î.Hr. În mare parte, figurinele înfățișează forme feminine goale în aceeași postură. Stilul lor uniform arată că insularii dezvoltaseră un sentiment împărtășit de comunitate culturală. Înfruntând vânturile și curenții, își foloseau rudimentarele bărci cu vâsle pentru a se vizita unii pe alții.

Aceste călătorii primejdioase erau o chestiune de supraviețuire elementară. Arheologii cutreieră sistematic ținuturile insulare pentru a examina descoperirile de la suprafață – în principal fragmente de ceramică – în căutarea indiciilor unor așezări din trecut. Rezultatele sugerează că insulele ar fi fost prea puțin locuite la începutul Epocii Bronzului pentru ca oamenii locului să se fi reproduș din punct de vedere demografic. Probabil că nevoia de a-și găsi perechea i-a purtat de-a lungul apelor. Semnificația inițială a figurinelor rămâne și astăzi o enigmă. O sugestie tentantă este că femeile goale de marmură simbolizează, printre altele, înalta prețuire pe care acești insulari o acordau fertilității feminine.

La sud de Ciclade se afla o întindere de mare deschisă, periculoasă, înainte ca vechii navigatori, insulari de preferință, să ajungă la masa de uscat cea mai sudică a Greciei. Tradițional, aici, pe insula Creta, arheologii își încep povestea primelor „state” ale Europei, adică a unor comunități politice organizate sub o autoritate centralizată care își exercita puterea asupra unei societăți complexe ce nu se mai baza exclusiv pe legături de rudenie sau pe clanuri.

Grecii antici aveau multe legende despre trecuta măreție a Cretei. Acestea se concentrau asupra unui rege pe nume Minos care trăia într-un loc numit Knossos:

Minos este primul căruia tradiția îi atribuie deținerea unei flote. A ajuns să fie stăpânul unei părți însemnate din ceea ce azi poartă numele de Marea Hellenică; a cucerit Cicladele și a fost primul colonizator al celor mai multe dintre ele, izgonindu-i pe carieni și numindu-și proprii fii să le cârmuiască.²

Acestea sunt cuvintele unui istoric atenian, Tucidide, care și-a depănat povestea despre istoria Greciei la sfârșitul anilor 400 î.Hr. Pentru elitele educate ale Marii Britanii din secolul al XIX-lea, această menționare a unui imperiu antic bazat pe putere maritimă și pe colonizare avea o rezonanță familiară. Tucidide l-a inspirat pe un arheolog amator britanic să meargă în Creta și să sape în căutarea dovezilor existenței lui Minos.

Expoziția de artefacte din Creta preistorică de la British Museum cuprinde un număr de obiecte a căror legendă specifică faptul că sunt donații ale lui sir Arthur Evans. Acest victorian scund de statură, produs al Școlii Harrow și al Universității Oxford, provenea dintr-o familie care făcuse avere din fabricarea hârtiei. În 1900, la maturitate, și-a folosit banii pentru a cumpăra teren și pentru a începe săpături într-un sit pe care călătorii dinaintea lui îl identificaseră deja ca fiind anticul Knossos.

A descoperit ruinele unor clădiri construite una peste alta într-un interval de aproape 600 de ani, de prin 1900 î.Hr. până, probabil, în 1370 î.Hr. Aparțineau unei structuri cu mai multe etaje de la jumătatea și sfârșitul Epocii Bronzului, în centrul căreia se afla o curte interioară mare, dotată cu un sistem de canalizare complicat, cu țevi de lut și jgheaburi de piatră. Complexul asemănător unui labirint a trecut prin distrugeri parțiale și reconstrucții repetate pe parcursul îndelungatei sale existențe. Arheologii pun mare parte din vina pentru acest ciclu al distrugerii și renașterii pe seama activităților

LIBRIS

We know
history

seismice pentru care Creta și vecinii ei erau bine cunoscuți: în Creta s-au produs, doar în 2014, 45 de cutremure – o medie de aproape unul pe săptămână.

Evans a descoperit dovezi ale scrisului, precum și nenumărate obiecte rafinate de artă. Printre ele se numără picturi murale ce păstrează strălucirea unui univers de curte cu femei îmbrăcate elegant, cu sâni goi. O pictură înfățișează tineri atletici în fuste scurte care sar peste un taur. Acest sport primejdios aduce aminte de tinerii *toreros* din regiunea Gers, în sud-vestul Franței, care își etalează priceperea apucând taurul de coarne și încercând să sară peste el. Imaginile cu tauri din vechiul Knossos lasă să se întrevadă o posibilă sursă de bogăție locală: creșterea bovinelor.

Evans a combinat poveștile antice grecești cu supozițiile bazate pe politica internațională a epocii sale pentru a da o interpretare descoperirilor. A identificat amplul complex drept un palat, sediul puterii politice a lui Minos și a dinastiei sale. În interior a găsit obiecte și elemente pe care le-a considerat semne ale venerării zeitelor și ale altarelor. Astfel, l-a transformat pe Minos într-un domnitor care îmbina autoritatea laică și cea religioasă: un preot-rege. I-a numit pe acești oameni dispăruți „minoici“. N-a avut nici o ezitare în a le eticheta modul de viață drept o „civilizație“ – după părerea lui, prima din Europa demnă de această titulatură. Amestecând reprezentări ale Imperiului Roman și ale celui britanic, i-a privit pe minoicii din centrele lor nefortificate precum Knossos ca pe niște imperialiști navigatori binefăcători care prezidau o *Pax Minoica*, adică o „pace minoică“.

Minoicii au ridicat întrebări fundamentale legate de cine erau și de unde proveneau. Evans a descoperit vestigii anterioare de sub „palatele“ care datează din aceleași vremuri străvechi cu agricultorii neolitici din această parte a Cretei anilor 6000 î.Hr. Prin urmare, civilizația minoică, bazându-ne pe evoluțiile anterioare, ar fi putut fi una autohtonă. De pildă, arheologii au găsit așchii de măslin folosite ca lemn de foc în Creta cu vreo 300 de ani înaintea primului „palat“. Descoperirea indică faptul că la acea dată în Creta se producea ulei